

Wagemakers

zulks met inachtneming van de wettelijke regelen omtrent het bewijs.

Mijn fractie heeft de indruk dat aldus een weinig overwogen stelsel zou ontstaan. De mogelijkheid om in iedere stand van het geding te bevelen aan beide partijen gemeen zijnde stukken over te leggen, wordt afgeschaft. En tegelijkertijd wordt in het geval dat een comparitie zal plaatsvinden, de mogelijkheid geopend om partijen te verplichten bescheiden over te leggen die op de zaak betrekking hebben, ook als het daarbij zou gaan om niet aan beide partijen gemeen zijnde stukken. Mijn fractie geeft de minister dan ook in overweging, dit stelsel op termijn als volgt te wijzigen.

Hetgeen in artikel 19a van het wetboek van Rechtsvordering als nieuwe bepaling wordt voorgesteld, wordt als een bepaling van algemene strekking overgebracht naar de nieuwe regeling van het bewijsrecht en wel bij voorbeeld door invoering van een nieuw artikel 843c. Zonder te vervallen in een systeem dat zou lijken op het onderdeel van de civielrechtelijke procedure in Angelsaksische landen dat bekend staat als "discovery", zou zo'n bepaling er toch een bijdrage toe kunnen leveren dat procedures nog meer of nog sneller kunnen leiden tot het vaststellen van de materiële waarheid. In de nieuwe regeling omtrent de comparitie naar partijen zou dan korthedshalve naar dat nieuwe artikel, opgenomen bij bewijsrecht, kunnen worden verwezen. Ik moge in dit verband nog attenderen op een artikel van mr. Langeveld in het Nederlands Juristenblad van december 1986, waarin deze de suggestie doet dat de Nederlandse wetgever zich terzake van deze kwestie laat inspireren door de desbetreffende regelingen in Frankrijk en België.

Mijn fractie ziet met belangstelling de beantwoording door de minister tegemoet.

De beraadslaging wordt geschorst.

De Voorzitter: De beantwoording door minister Korthals Altes zal plaatsvinden na de afhandeling van het wetsvoorstel inzake de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. We zouden nu kunnen overgaan tot de behandeling van dat wetsvoorstel, maar ik wil nog even wachten op de heer Schuurman, die ervan uitgaat

dat deze behandeling om half twaalf aan zal vangen.

Aan de orde is de behandeling van het wetsvoorstel **Regels betreffende de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten) (17363).**

De Voorzitter: Mijnheer Lubbers, ik heb zoëven aan de Kamer meegedeeld dat er geen lunchpauze zal zijn en ik ga er dus van uit dat het voor u en voor minister Van Dijk mogelijk zal zijn, vrijwel meteen te antwoorden, opdat u om drie uur uw volgende afspraak kunt nakomen. Ik zie dat u knikt, dus u gaat daarmee akkoord.

Voordat ik het woord geef aan de heer Tjeenk Willink, wil ik de kamerleden erop wijzen dat de heer Lubbers volgens mijn inlichtingendienst vandaag zijn 25-jarig huwelijksfeest viert. Ik las dat vandaag in de krant. Namens de hele Kamer wil ik de heer Lubbers en zijn vrouw en kinderen mijn hartelijke gelukwensen aanbieden. Nog vele jaren in goede gezondheid toegewenst!

(Applaus.)

De Voorzitter: We blijven in een feestelijke sfeer. Het woord is nu aan de heer Tjeenk Willink, die zijn maidenspeech zal houden. Ook hem bied ik namens de Kamer mijn hartelijke gelukwensen aan.

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer Tjeenk Willink (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Driemaal is scheepsrecht. Er is nog een feestelijke gebeurtenis, omdat het deze maand twaalfeneenhalf jaar geleden is — dat is koper — dat de motie-Roethof werd aangenomen in de Tweede Kamer, waarin de Tweede Kamer uitsprak "dat het in verband met de democratische controle op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten van belang is, de taak, de organisatie, de werkwijze en samenwerking van die diensten een wettelijke grondslag te geven."

Drie elementen dus: een wettelijke grondslag ten aanzien van de werkwijze van de ambtelijke dienst, ten behoeve van de democratische controle. Interessant is dat in die twaalfeneenhalf jaar juist ten aanzien

van die drie elementen onze inzichten, althans verbaal, zijn gewijzigd. Ik denk dat het aan het eind van dit wetgevingsproces tot de taak van deze Kamer behoort, het wetsvoorstel tegen het licht van die veranderde inzichten te houden en nog een enkele kanttekening te maken bij de toekomstige werking van deze wet.

Allereerst iets over de positie van de wetgever en het belang van de staat. In het boekje De partijdige wetgever, stelt Scheltema dat: ledereen bij de beoordeling van zijn situaties en het nemen van besluiten, sterk wordt beïnvloed door de positie die hij inneemt. Om die reden zullen bestuursorganen de belangen die ze behartigen en de problemen waarmee ze worstelen een bijzonder accent geven. Vertrouwt men hen toe om regels te geven over de rechtsverhouding tussen bestuur en burger dan zullen die regels meer zijn toegesneden op de belangen en de problemen van het bestuur dan op die van de burger.

Met andere woorden, de staat vertegenwoordigt, onvermijdelijk, ook eigen belangen. Hier is aan de orde de vraag naar de eigen logica, de eigen wijze van functioneren van de staat. Het is merkwaardig te constateren dat de discussie daarover in Nederland altijd beperkt is gebleven. Dat geldt ook voor zoiets als het Nederlands belang in het buitenlands beleid. Het is zelden aan de orde en waar het aan de orde is, zelden inhoudelijk bepaald. Zelfs parlementaire enquêtes zijn nauwelijks in staat die discussie van de grond te tillen. De reactie op de enquêtes is er een van verbazing en veroordeling en veel minder van herkenning en hernieuwd inzicht in de eigen wijze van functioneren van de staat, waarop het moeilijk is en zal blijven, greep te krijgen.

De staat laat zich niet alleen als instrument bespelen om maatschappelijke ontwikkelingen te beïnvloeden en maatschappelijke gevaren te keren, zoals lange tijd, met name in mijn eigen partij is gedacht of gehoopt en waarnaar andere partijen in de praktijk hebben gehandeld. Vroeger werd dit probleem wel aangeduid met de term *raison d'état*. Voor een deel is de *raison d'état* het zelfbewustzijn van degenen die de staat belichamen, vroeger de Koning, nu ambtelijke diensten, politieke partijen — sommige meer dan andere — maatschappelijke instellingen

Tjeenk Willink

gen in hun onderlinge relaties en afhankelijkheid.

Voor een deel wordt de *raison d'état* bepaald door het algemeen belang, de mogelijkheid tegenstrijdige deelbelangen in evenwicht te houden. Omdat ook binnen de staat verschillende tegenstrijdige belangen bestaan — van het belang van de staat kan niet meer gesproken worden, zo dat ooit heeft gekund — wordt als algemeen belang gepresenteerd het deelbelang dat in een bepaalde periode wint. Elke politicus en zeker elke minister van welke politieke kleur dan ook wordt gedwongen voor een deel zijn oren te laten hangen naar dat eigen belang of belangen van zijn deel van de staat. Daarmee komt elke minister voor de vraag te staan hoe ver dat eigen belang mag gaan, welke middelen daarvoor nog wel geoorloofd zijn, welke ontsporingen hij nog wenst af te dekken, van welke acties hij uitdrukkelijk wel of niet wil weten. Bij elke vraag die ik hier stel, is een ministeriële naam uit het verleden gemakkelijk in te vullen. Het antwoord op die vragen hangt af van regels van publieke moraal die hun staatsrechtelijke weerslag vinden in de inhoud van de ministeriële verantwoordelijkheid. Dat antwoord klemt natuurlijk vooral als de persoonlijke levenssfeer of zelfs het leven van burgers of groepen daarvan in het geding is. Een extreem voorbeeld vormt de affaire van de Rainbow Warrior, die in Frankrijk minister Hernu tot aftreden dwong, om ook nog eens een socialist te noemen. In dergelijke gevallen, maar niet alleen dan, komt de staat zichzelf tegen. De risico's die aan de verdediging van de belangen van de staat, ook voor de staat zelf verbonden zijn, kunnen alleen worden beperkt door van geval tot geval te specificeren waaruit het te verdedigen belang bestaat en van geval tot geval na te gaan of middelen voor die verdediging nog in verhouding staan met de andere belangen waarvoor de staat ook voor het eigen voortbestaan heeft te zorgen. Dat is steeds een politieke keuze waarvoor de minister politiek verantwoordelijk is.

Tegen deze achtergrond wil ik een algemene kanttekening plaatsen bij het wetsvoorstel en twee vragen stellen. De algemene kanttekening is deze. Het is volstrekt verklaarbaar waarom het wetgevingsproces zo moeizaam en tijdrovend is gebleken.

Het ging namelijk niet alleen om de spanning tussen de beginselen van de democratische rechtsstaat en de werkwijze die nu eenmaal eigen is aan inlichtingen- en veiligheidsdiensten, maar ook om de eigen belangen van de bestaande diensten en hun onderlinge verhouding. Het is een proces van duwen en trekken geweest, dat ten slotte toch resultaten heeft opgeleverd. Eén voorbeeld. Wie de klemmende argumenten in de stukken leest om de militaire inlichtingendiensten niet samen te voegen, knippert misschien met de ogen als die samenvoeging ten slotte toch bij de openbare behandeling door minister De Ruiter wordt aangekondigd. Alle eerdere argumenten waren dus niet zo dwingend als aan de Tweede Kamer werd gesuggereerd. Dit voorbeeld geeft het belang aan van de ondergeschiktheid van een dienst aan de minister, in dit geval minister De Ruiter. Ik hecht dan ook zeer aan artikel 2 waar die ondergeschiktheid expliciet staat vermeld, hoewel het eigenlijk vanzelfsprekend zou behoren te zijn. Het voorbeeld geeft ook aan, dat die ondergeschiktheid direct is gekoppeld aan de ministeriële verantwoordelijkheid tegenover het parlement. De minister kon volhouden, omdat het parlement volhield.

Verklaarbaar zal nu ook zijn de aarzeling bij mijn fractie bij het begrip "andere gewichtige belangen" in de taakomschrijving in artikel 8, lid 2a, en artikel 9, lid 2b, vergelijkbaar ongeveer met artikel 10, lid 2. Die aarzeling is in het voorlopig verslag nog een keer verwoord; ook aan de overzijde al. Democratische rechtsorde en de veiligheid van de staat, die twee andere elementen in de taakstelling, zijn op zichzelf al begrippen die tot verschillende interpretatie kunnen leiden. Om welk soort belangen gaat het bij die andere gewichtige belangen van de staat? Het gevaar van het door elkaar heenlopen van belang en eigen belang is hier het grootst. Na alles wat daarover aan de overzijde al is gezegd, lees ik deze bepaling zo: het belang moet ten minste gelijkwaardig zijn aan de veiligheid van de staat en de dienst moet deze gelijkwaardigheid per geval kunnen aantonen ten genoegen van de minister en de minister ten genoegen van het parlement. Is dat juist, is mijn eerste vraag.

Nog grotere aarzelingen hebben

wij bij artikel 8, lid 2 onder b en c, waar een koppeling wordt gelegd tussen de taak van de BVD en het bedrijfsleven. Waarom die koppeling en waarom met het bedrijfsleven? Die aarzeling komt voort uit het besef, dat in een technologisch hoog ontwikkelde samenleving steeds meer instellingen, ook instellingen van het bedrijfsleven, maar niet alleen die, van vitaal belang geacht kunnen worden. Het gaat om meer dan het traditionele plaatselijke radiostation of de plaatselijke elektriciteitscentrale. Ik begrijp, dat het in deze bepalingen niet gaat om de bescherming van het bedrijfsleven zelf. Daarvoor moet de politionele en justitiële weg worden bewandeld. Het gaat om het bedrijfsleven indien en voor zover de veiligheid of andere gewichtige belangen van de staat of de instandhouding van het maatschappelijk leven in het geding zijn. Ik zou overigens in het laatste geval liever spreken van maatschappelijk infrastructuur. Maar zelfs dan, waar liggen in een gecompliceerde, technologische hoogontwikkelde en dus kwetsbare samenleving de grenzen? In dit verband wijs ik ook op de nota naar aanleiding van het eindverslag in de Tweede Kamer, waarin wordt geconstateerd, dat er meer nieuwe functies ontstaan die als vertrouwensfuncties moeten worden gekwalificeerd, hoewel wij tegelijkertijd bezig zijn met het terugdrukken van het aantal vertrouwensfuncties.

Ik kom tot mijn tweede algemene onderdeel, namelijk de controle. Door het ontbreken van een volwassen discussie over de eigen belangen van de staat wordt controle vaak schimmig: controle op iets dat wel, maar ook weer niet bestaat. Controleurs en gecontroleerden lopen al vlug door elkaar heen. Ik wil proberen die schimmigheid te vermijden. De noodzaak van controle neemt toe, wanneer de regels voor het functioneren van het bestuur in belangrijke mate door dat bestuur zelf worden vastgesteld en wanneer de normen waaraan individuele bestuurders zich in hun publieke handelen moeten houden, niet of niet meer duidelijk zijn. Het gaat dus niet alleen om de zogenaamde discretionaire bevoegdheid, maar ook om de publieke moraal. Het vraagstuk van de discretionaire bevoegdheid is in de politieke discussie niet nieuw. De vraag naar de publieke moraal is dat in Nederland relatief wel, hoewel

onlangs zowel Glastra van Loon als Vis daaraan interessante beschouwingen heeft gewijd.

Waarschijnlijk is die vraag in Nederland altijd verborgen gebleven achter de strikte normen van het politieke fatsoen — een minister treedt af vanwege een echtscheidingskwestie en er zijn meer recente voorbeelden — en achter de normen die worden aangelegd in eigen kring — eigen zuil, eigen klasse, eigen professie — waartoe de bestuurder behoort. Nu die normen, de particuliere normen en de normen in eigen kring, niet meer algemeen worden onderschreven, is het onduidelijk aan welke punten het publiek handelen moet worden geijkt.

In arren moede worden bedrijfsmatig pragmatisme — ik leen de term van Van Doorn in NRC/Handelsblad van 11 juli 1987 — en politieke opportuniteit tot publieke moraal verheven. Noodzakelijkerwijze wordt de inhoud van de ministeriële verantwoordelijkheid vervolgens daaraan aangepast. Alleen zo is te verklaren waarom een minister van Economische Zaken mocht blijven, waarom een staatssecretaris van Volkshuisvesting weg moest, waarom een minister van Landbouw en Visserij niet kan gaan en waarom over de positie van een minister van Onderwijs en Wetenschappen — lange tijd — niet gesproken werd. De vorige week stond er nog: wordt. Zo zie je dat er toch iets verandert. Ik noem hier doelbewust geen namen, omdat het persoonlijk fatsoen hier volstrekt niet in het geding is of behoort te zijn en het ook irrelevant is.

Om alle misverstand uit te sluiten, het gaat om een ontwikkeling die al in de eerste helft van de zeventiger jaren werd ingezet. Die ontwikkeling leidt niet alleen tot een willekeur tegenover de betrokken functionarissen, zoals wij uit het recente verleden weten, maar tast ook de controlefuncties aan. Ik noem drie functies van controle: het vertrouwen van het publiek, het inzicht in de werkelijke problemen en verhoudingen en de mogelijkheden om het in het vervolg anders en beter te doen, want controle moet tot iets leiden.

Ik ga hierop wat dieper in omdat juist de ministeriële verantwoordelijkheid in het wetsvoorstel volstrekt centraal staat en moet staan, omdat andere vormen van controle, bij voorbeeld publieke controle, parlementaire controle en controle

door (andere) ambtelijke instanties, maar beperkt toepasbaar zijn.

Over de inhoud van de ministeriële verantwoordelijkheid heeft de minister-president bij de behandeling van het rapport over de visquoteringsregelingen een uitgebreide en interessante uiteenzetting gegeven. Dit standpunt, heb ik hem goed begrepen, komt neer op het volgende.

Een minister is politiek verantwoordelijk voor het doen of laten van zijn ambtenaren en behoort daarover tegenover het parlement verantwoording af te leggen, respectievelijk eventuele ambtelijke fouten te erkennen, natuurlijk met de bedoeling die vervolgens te corrigeren. Die ruime verantwoordingsplicht is echter — ik citeer, en de minister-president citeert daarbij professor Simons weer —:

“praktisch slechts te vervullen, indien boven zijn hoofd” — van de minister — “niet steeds zweeft het Damocleszwaard van de sanctie: het heen gezonden worden door het parlement.”....“Dat zwaard mag slechts worden gehanteerd indien hem een zeer ernstig verwijt wegens zijn eigen handelen of eigen nalaten treft, dat ook het vertrouwen in zijn mogelijkheid tot correctie of tot een aan de Kamer in de toekomst welgevallig beleid te zeer ondermijnt.”

Met deze invulling van de ministeriële verantwoordelijkheid kan ik bij het wetsontwerp niet erg goed uit de voeten, tenzij er iets op zou volgen. Naar mijn mening onderschat de minister-president de gevolgen van dit standpunt voor het ambtelijk functioneren. Kort gezegd komt het hierop neer: een ambtenaar die de minister blootstelt aan politieke sancties is blootgesteld aan interne sancties. Als de politieke sanctie in de praktijk wegvalt, terwijl de minister politiek verantwoordelijk blijft, wordt de ambtenaar in feite onschendbaar. Dat is nooit de bedoeling geweest van de ministeriële verantwoordelijkheid en zeker niet de bedoeling achter dit wetsvoorstel. Dat gevolg is alleen weg te nemen door de ontwikkeling van een staatsrechtelijke gewoonteregeling, dat bewindspersonen in ernstige gevallen zelf terugtreden — vergelijk het ontstaan van de vertrouwensregeling — of door de erkenning van een eigen verantwoordelijkheid van ambtenaren naar buiten toe. Het eerste is wel wenselijk, maar ik zie

het voornamelijk niet gebeuren. Het laatste is nogal ingrijpend, zeker voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Wij zouden er in ieder geval over moeten nadenken.

Ik vraag daarom de minister-president zijn standpunt inzake de ministeriële verantwoordelijkheid nog eens tegen het licht van de staatkundige ambtelijk-politieke praktijk te houden.

Als er één les uit de parlementaire enquêtes valt te trekken is het wel, dat verschillende vormen van controle elkaars randvoorwaarden zijn. Parlementaire controle overloft als publieke controle ontbreekt. Ministeriële controle wint aan effectiviteit als parlementaire controle goed functioneert. Ambtelijke controle levert weinig op als de ministeriële verantwoordelijkheid niet werkt of als de resultaten van die controle niet openbaar behoeven te worden gemaakt. Met andere woorden: als iedereen erop vertrouwt — zoals bij de bouw — of erop moet vertrouwen — zoals bij dit wetsvoorstel — dat de ander zal controleren, wordt er niet gecontroleerd. Daarmee is tegelijkertijd het kernprobleem in de toekomstige werking van deze wet aangegeven.

Tegen deze achtergrond wil ik twee kanttekeningen maken en een enkele vraag stellen bij elk van de vormen van controle.

Om twee redenen is het tot stand komen van deze wet belangrijk voor de controle op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. De eerste reden is gelegen in de erkenning, dat de formele wetgever uiteindelijk de grenzen bepaalt waarbinnen de diensten hebben te opereren. Dat wil zeggen dat, indien in de toekomst dat functioneren vragen of problemen oproept, de formele wetgever die grenzen opnieuw kan en moet trekken, zo nodig via een initiatief-wetsvoorstel. De tweede reden is, dat het wetgevingsproces zelf in de afgelopen 12,5 jaar een controlerende werking heeft gehad in de vier vormen van controle, die ik noemde. In dat opzicht is het jammer, dat het wetgevingsproces is afgelopen. De vraag is nu: zijn ambtenaren, ministers, parlement en publiek bereid en in staat, deze systematische controle te continueren? Dat is nodig omdat met deze wet het optreden van de diensten letterlijk is gelegitimeerd. Misschien is dat ook een aanleiding om wat minder geheimzinnig te doen. Ik merk op,

dat de IDB de enige dienst is, die in de Staatsalmanak wordt vermeld. Als het legitieme diensten zijn, zie ik niet in waarom ze niet gewoon vermeld kunnen worden. Wellicht zou daarbij enige beperking moeten worden aangebracht ten aanzien van de namen. Dat geldt ook voor de verslaglegging. Waarom kan hier minder publiek worden gemaakt dan bij voorbeeld in de Bondsrepubliek waar jaarlijks een Erfahrungsbericht über die Beobachtung des Zentrum für Verfassungsschutz wordt gepubliceerd door de minister van Binnenlandse Zaken? Dat is een jaarlijks overzicht van wat er gebeurt op het gebied van de binnenlandse veiligheid. Kan niet eens worden nagegaan waarom dat hier niet kan? Ik kom straks nog terug op de verslaglegging.

De wet heeft ten doel democratische controle op de diensten mogelijk te maken. Dat was de inzet, maar de wet biedt natuurlijk op zichzelf geen garantie dat er ook gecontroleerd wordt. Ik wil nu een enkele vraag stellen over de controle-mogelijkheden in de toekomst. Allereerst de publieke controle. Ik merk op dat het vervallen van de afzonderlijke klachtenregelingen in het oorspronkelijke wetsvoorstel ten behoeve van de klachtenbehandeling door de ombudsman een risico inhoudt. Dat risico is, dat de ombudsman minder ruimte wordt geboden en dat — of misschien moet ik zeggen: omdat — zijn aanbevelingen minder gewicht zullen hebben bij de bewindspersonen en de ambtelijke diensten dan die van de oorspronkelijk bedoelde afzonderlijke klachtencommissie. De minister van Justitie heeft in de Tweede Kamer verklaard dat het risico van het minder gewicht hebben, bij de keuze voor een aparte klachtencommissie geen enkele rol heeft gespeeld. Nu zij is vervallen, zal het ook geen rol spelen. Gelet op eerdere klachtenbehandelingen door de nationale ombudsman, behoeft naar mijn mening ook het eerste risico niet groot te zijn. Er ontwikkelt zich op dit gebied een zeker klachtprocesrecht. Niettemin blijft het oordeel van de nationale ombudsman een aanbeveling die niet opgevolgd behoeft te worden. In dergelijke gevallen dient afwijking naar mijn mening te worden gemotiveerd. Gaat het om een openbaar rapport van de ombudsman, dan moet in het openbaar worden gemotiveerd; in andere

gevallen kan die motivering tegenover de desbetreffende vaste commissie plaatsvinden. In de administratieve rechtspraak is het motiveringsbeginsel algemeen geaccepteerd als het gaat om de verhouding tussen overheid en burger. Het verbaast mij altijd enigszins dat diezelfde vanzelfsprekendheid niet geldt voor de relaties tussen overheidsinstanties onderling. Willen de bewindslieden deze motivering toezeggen?

Ten aanzien van de parlementaire controle is mijn fractie teleurgesteld over de magere invulling van de toezegging — eerst in de Tweede Kamer gedaan en daarna nog eens herhaald in de aan deze Kamer uitgebrachte memorie van antwoord — om jaarlijks in de memories van toelichting bij de desbetreffende begrotingshoofdstukken een rapportage op te nemen met betrekking tot het functioneren van de diensten. Ik vind dit met name opvallend bij Defensie, omdat daar een integratie van militaire inlichtingendiensten aan de gang is. Iedereen weet dat de structuur die men kiest, niet los kan worden gezien van het beleid dat men wil volgen. Is de minister van Defensie bereid, de Staten-Generaal alsnog over de opzet en de voortgang van de integratie van de militaire inlichtingendiensten te informeren?

De derde vorm van controle is de ministeriële controle. De democratische controle die met dit wetsvoorstel wordt beoogd, staat of valt — ik duidde daar zoëven al op — met de bereidheid en de mogelijkheden van de ministers om hun verantwoordelijkheid voor organisatie en functioneren van de diensten actief waar te maken. In artikel 11 wordt bepaald dat het hoofd van een dienst de betrokken minister bij voortdurende kennis stelt van al hetgeen van belang kan zijn. Is de minister-president het met mij eens dat als complement van dit artikel de betrokken minister uit zichzelf het parlement als mede-wetgever, bij voortdurende — ik zou zeggen: ten minste eenmaal per jaar — in kennis dient te stellen van al hetgeen van belang kan zijn? Informatieverstrekking op vastgestelde tijdstippen kan de parlementaire controle vergemakkelijken; ze maakt het in ieder geval minder toevallig.

Ten slotte dan nog een vraag over de ambtelijke controle. Een minister, hoe goed ook, zal zich niet dagelijks

met de dienst kunnen — en in zekere zin ook, moeten — bemoeien.

Ambtelijke controle is van wezenlijk belang voor het goed functioneren van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Wat is precies de formele verhouding tussen het hoofd van de dienst en de secretaris-generaal van het departement? Kunnen wij ervan uitgaan dat bij het in werking treden van deze wet ook de nadere regels ex artikel 16, lid 3, betreffende de gegevensbestanden, zijn vastgesteld? Ik wijs erop dat bij de indiening van het wetsvoorstel in maart 1982 in de memorie van toelichting als één van de argumenten om de regeling van deze gegevensbestanden niet te koppelen aan de de wet op de persoonsgegevens werd aangevoerd dat de nodige regeling van de door de diensten gevoerde verzamelingen van persoonsgegevens reeds toen bereikbaar was op grond van de voorgestelde wet. Met andere woorden: op die manier zou het sneller kunnen worden geregeld dan via de wet op de persoonsgegevens. Zijn overigens nadere regels ex artikel 19 gesteld?

Ik kom nu toe aan een derde en laatste algemeen onderdeel van mijn betoog: het ambtelijk functioneren. De controle-mogelijkheden zijn sterk afhankelijk van de informatie die ambtenaren aanreiken. Wij hebben dat in deze zaal kunnen constateren tijdens de enquête over de bouwsubsidies. Waarop moeten zij zich oriënteren? Die vraag is vaak niet eenvoudig te beantwoorden.

Ten eerste kunnen ministers dikwijls niet te voren aangeven wat de gevolgen — moeten — zijn van bepaalde politieke beslissingen voor de ambtelijke werkzaamheden. Ik heb er in de afgelopen jaren steeds opnieuw op gewezen dat je daarover veel kunt klagen maar dat het misschien verstandiger zou zijn, dit te aanvaarden.

Een tweede moeilijkheid voor ambtenaren is, dat de bureaucratie niet meer is wat zij geweest is. De traditionele hiërarchie heeft niet meer dezelfde kracht als vroeger. Ambtenaren hebben hun persoonlijke opvattingen en hun eigen professionele oordeel.

De derde moeilijkheid is dat door het veranderde karakter van de wetgeving het voor veel ambtenaren moeilijk is te weten waaraan zij zich hebben te houden. Wat betekent bij voorbeeld in concreto de bepaling in artikel 2 van dit wetsvoorstel dat de

diensten hun taak verrichten in gebondenheid aan de wet? Hoe kunnen ambtenaren weten wat dit inhoudt?

De vierde moeilijkheid is dat ook voor ambtenaren de wereld ingewikkelder in elkaar is gaan zitten. De opstelling die maatschappelijke groepen en burgers zullen kiezen is minder voorspelbaar geworden. Waar dreigt het gevaar voor de democratische rechtsorde, de veiligheid van de staat of die andere gewichtige belangen?

Door deze eenvoudige vervaging van oriëntatiepunten worden ambtenaren min of meer gedwongen naar andere legitimering te zoeken. Ik noem bij voorbeeld het overleg met andere ambtenaren of de eisen van beheers- of bedrijfsmatige aanpak of, in dit geval niet onbelangrijk, de technische mogelijkheden of de technische zekerheden. Het zijn deze vaardigheden waarop ambtenaren dikwijls worden geschoold: onderhandelen, management, automatisering. Maar daarmee wordt het achterliggende probleem niet weggenomen. Dat probleem is, dat ambtenaren zelf de politieke mogelijkheden en risico's moeten inschatten. Zij moeten proberen, maatschappelijke ontwikkelingen zo onbevooroordeeld mogelijk te wegen.

Tegen deze achtergrond wil ik één vraag stellen. Wat gebeurt er binnen de verschillende diensten bij de selectie, vorming en opleiding aan het ontwikkelen van het vermogen bij ambtenaren om te beoordelen wat er politiek en maatschappelijk aan de hand is, wat de taak van de eigen organisatie — de veiligheidsdiensten — in het politieke en maatschappelijke krachtenveld behoort te zijn en welke wettelijke grenzen, ingevolge artikel 2, aan de uitvoering van die taak zijn gesteld? Hier geldt eigenlijk de uitspraak die ooit in het boekje "Ministerraad '89" werd gedaan, ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van de vroegere minister-president Den Uyl, geschreven onder pseudoniem door een, ook nu nog, zeer actief parlementariër aan de overzijde. Die uitspraak luidt: als democratische regels er onder andere juist zijn omdat niet iedereen democraat van nature is, dan is de achterkant van die redenering dat als de regels niet zo goed of niet meer werken, je meer dan ooit bent aangewezen op democraten van nature.

Mijnheer de Voorzitter! Met het tot stand komen van deze wet is een belangrijk controleproces afgesloten. De vraag is of wij bereid en in staat zijn de controlemogelijkheden van deze wet te gebruiken. Bij de verschillende vormen van controle — publiek, parlementair, ministerieel en ambtelijk — moeten wij ons niet blind staren op één van de diensten, de BVD. Er zijn ook andere. Wij moeten ons ook niet blind staren op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten alleen; er zijn ook andere instanties die inlichtingen verzamelen. In dat verband mijn laatste vraag: wanneer kunnen wij de wettelijke taakomschrijving van het CRI in de Politiewet tegemoet zien?

□

Mevrouw **Van Leeuwen** (PSP):
Mijnheer de Voorzitter! "Er bestaat een op het eerste gezicht moeilijk op te lossen spanning tussen de beginselen van een democratische rechtsstaat en de werkwijze van inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Enerzijds een stelsel van Grondwettelijke en wettelijke normen, dat een zo groot mogelijke controlebaarheid en openbaarheid van bestuur beoogt en anderzijds het optreden van inlichtingen- en veiligheidsdiensten dat zich welhaast per definitie aan de gegeven vormen van democratische en rechtelijke controle onttrekt."

Ik citeer dit uit de memorie van toelichting bij het in 1982 bij de Tweede Kamer ingediende wetsvoorstel. De indieners stapten vervolgens min of meer over dit probleem heen door te stellen: "De doeleinden en werkwijze van de diensten moeten dus overeenkomen met de essentiële belangen van de samenleving." Dat schijnt dan een oplossing voor het probleem te moeten zijn.

De PSP maakt vanuit het genoemde dilemma toch een andere stap. Inlichtingen- en veiligheidsdiensten passen volgens ons niet in een democratische maatschappij. Zij vormen een resultante van vijanddenken, van de ontwikkeling van militaire machtsblokken en van een constante behoefte aan oorlogsvoorbereiding. Zij komen voort uit een verzelfstandiging van deelbelangen van de staat die tegenover de belangen van groepen in de samenleving komen te staan. Met het voorliggende wetsvoorstel krijgen we de onmogelijke keuze opgedrongen om iets wat

ondemocratisch is te helpen aan een democratische legitimering.

Er zijn nogal wat schimmige affaires rond het optreden van met name de BVD, die het veiligheids- en rechtsgevoel bij mensen die erbij betrokken zijn niet sterker maken. Met name lijkt er een wat erg eenzijdige overgrote belangstelling te bestaan voor die groepen en personen, die een andere — in hun ogen rechtvaardiger en democratischer — samenleving voorstaan, zoals de vredesbeweging, de anti-kernenergiebeweging alsook de CPN en de PSP, creatieve geesten die kritisch staan ten opzichte van de gevestigde orde. Ik hoef maar een paar voorbeelden te noemen: de Gardiner-affaire, de inbraak bij de PSP-afdeling Jordaan, infiltratie bij de — weer — PSP-afdeling Eindhoven, de Quellijnstraataffaire, de inval bij AMOK enz. Allemaal zaken, waarvan een aantal feitelijkheden in de pers komt, zoals het werven van informanten, het infiltreren in organisaties, het contacten leggen met personen rond de persoon die de aandacht heeft, het bekluren, het af luisteren van telefoongesprekken, het huren van kamertjes tegenover een woning die de aandacht heeft, het werken met richtmicrofoons, het stiekem fotograferen, het doen van invallen en ga zo maar door. Naar aanleiding van dergelijke feitelijkheden worden vervolgens over de duistere achtergronden ervan vragen in de Kamer gesteld. Die worden dan nauwelijks of niet beantwoord of de betrokken minister wil ze alleen in de vaste kamercommissie voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten aan de orde hebben, hetgeen dan weer op niet beantwoorden neer komt want de vier betrokken heren fractievoorzitters hebben alle vier een sleutel op de mond, geheel in strijd met een open en democratische samenleving.

Naast onder meer de opgetrokken, duistere, schermen rond de wapenvondst in Heythuisen en de droeve jacht op inmiddels bedaagde veertigers die vroeger ooit lid waren van de Rode Jeugd, kennen wij ook de verdachtmakingen van met name de vredesbeweging. Er zouden, geheel passend in het kader van het vijanddenken en het machtsblokken, banden met de Sovjet-Unie bestaan. Ook weer een ongrijpbare zaak. De BVD publiceert een rapport vol suggesties, die niet gecontroleerd